

HER KARŞILAŞMANIN İKİ YANI VARDIR

Yasin AKTAY*

Oksidantalizm nedir? Oksidantalizm var mıdır? Varsa tarihi, konusu, amacı, iddiaları ve önerileri nelerdir? Oksidantalizmin Doğuşunu hazırlayan siyasî, askerî, kültürel, etnik, coğrafik unsurlar nelerdir?

Oksidantalizm kelime anlamı itibariyle “Batıbilimi” anlamına geliyor. Oryantalizme karşı rövanşist bir refleksle ortaya atılmış ve oryantalizmin Batı hakkında yapmış olduğunu Doğulular adına Batı’ya yapmaya çalışma niyetini ifade ediyor. Bir Doğubilimi olarak oryantalizm özelde Müslümanlar tarafından genelde de Doğulular tarafından “sömürgeciliğin keşif kolu” olarak nitelendi. Bütün sömürgecilik eleştirileri bir yandan da oryantalizm eleştirisi yapılmadan tamamlanmadı. Batılı sömürgeciliği ve Batılı hegemonyayı mümkün kılmış olan şeyin Batıların Doğu hakkında üretmiş oldukları tanımlayıcı, belirleyici ve hükmedici bilgi olduğu üzerinde duruldu. Mantıksal olarak sömürgeciliği püskürtmenin bir yolu maddî bir mücadele vermekse bunun bir yanının da bu sömürgeciliği mümkün kılmış olan ideolojinin, söylemin veya bilginin, yani oryantalizmin de bütün yan veya düz etkileriyle birlikte bertaraf edilmesiyle tamamlanması gerekiyordu.

Oryantalizm eleştirileri, her şeyden önce oryantalist söylemin de anlaşılmasını gerektiriyor. Oryantalizm hakkındaki bilim veya eleştiri, Doğu hakkında bilim yapanlar hakkında bir bilgi olarak zaten bilginin refleksif döngüsü içinde bir turu tamamlıyor. Doğu hakkındaki bilgiyi üreten bir Batılıysa eğer, onun kişiliği, psikolojisi ve sosyolojisi ve ürettiği bilgi hakkındaki bilim zaten oksidantalizm denilebilecek olan şeyin kendiliğinden ilk tezahürü olduğunu söyleyebiliriz. Daha açık bir ifadeyle, oksidantalizmin en açık tezahürlerinden birisi, Doğuluların oryantalizm hakkındaki bilgileriyle ortaya çıkıyor. Çünkü oryantalizm bizatihi bir Batılı bilgidir ve bu bilgi hakkında kendini Doğulu hissedenlerin bilgisi bizatihi oksidantalizmdir, yani Batıbilimidir.

Ancak oksidantalizmin bir tepki olarak kendisini var eden oryantalist söylemin hiçbir bakımdan simetrik bir karşılığı olmadığını söylemek gerekiyor. Güç konusundaki asimetric ilişki karşılıklı birbirini tanıma noktasında da kendini tekrarlamıştır. İşgale gelen, sömürmeye gelen ülke halklarının baktıkları yer ile bir anda kendilerini bir saldırıya maruz gören ve asırlarca bu ilk saldırının zincirleme

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

etkilerini bir türlü atlatamayan yerli halkların baktıkları yer eşit bir göz hizası değildir.

Eski Yunan'dan beri Batılıların Doğu toplumları hakkındaki klişe tiplmelerini okuruz. Atina demokrasinin karşıtı olarak resmedilmiş olan Perslerin Doğu despotizmi muhtemelen bilinen ilk oryantalist söylemdir. Ancak bu söylemle eş zamanlı bir Batıbilimcisi söylem tanımıyoruz. Yani Doğulular kendi kimliklerini kuran bir söylem olarak bir Batılı kavramsallaştırması yapmamışlardır bu dönemlerde. Oysa Roma ile Pers imparatorluğu arasındaki asırlar süren güç mücadelesi her zaman bir ötekilik algısı üretmiş olmalı. Lakin bu karşıtlık bir Doğu-Batı eksenli olarak üretilmemiştir.

Daha sonra Avrupalıların Haçlı seferleri üzerinden gelişmiş bir oryantalist söylem vardır. Bu söylemin bir tarafı Doğu'yu bilmek, tanımak, anlamaya çalışmak, bir tarafı onun hakkında Avrupa'dan yola çıkarken heybeye doldurulmuş önyargılar, bir başka tarafı da tam bir Müslüman veya İslâm dünyası hayranlığıdır. İslâm dünyası hakkındaki ilk bilgiler Endülüs yoluyla ve daha önceki zamanlarda Bağdat ve diğer Müslüman şehirlerinde ortaya konulan şehir medeniyetleridir. Bu medeniyet hakkındaki duyular Müslümanlar hakkında efsanevi imajlar da oluşturuyordu. Bu efsanelerin dayandığı zenginlikleri keşfedip ele geçirmeye çalışanların ihtiraslarını harekete geçiren bir harekettir Haçlı seferleri. Burada oryantalizmin haçlı seferleri esnasında çok farklı işlevleri ve bir tür evrimi de söz konusu olmuştur. Maxime Rodinson'un *Batıyı Büyüleyen İslâm* kitabında bahsettiği şekliyle Batılıların Doğu hakkındaki bilgileri yalın ve tekdüze bir biçimde bir tahrif, inkâr, aşığılama ve ötekileştirme değildir. Zaten oryantalizm basitçe böyle bir şey olsaydı bu kadar çok dayanıklı olmazdı.

Unutmamalıyız ki, oryantalizm bir karşılaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Her karşılaşma karşılaşanların birbirleri hakkındaki algılarını üretir. Bu algılar tarafların durumuna göre değişir. Her karşılaşmanın en az iki tarafı vardır. Haçlı seferleri de sonuçta bir karşılaşmadır ve bu karşılaşmanın Müslüman-Arap-Türk-Kürt-Acem tarafı da bu seferlere katılan Frenklerle ilgili bir algı üretmiştir. Oksidantalizmin de belki ilk nüvelerini bu bakışlar ve bu bakışlarla ortaya konulan literatür oluşturmuştur. Amin Maaluf'un eserleri, özellikle *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri* isimli kitap bu bakış açısını veren örneklerden birisidir. Tıpkı Müslümanlar hakkında Avrupa tarafındaki ilk algı gibi Müslümanlar da Frenkleri barbar olarak görmüşlerdir. Özenle kurmuş oldukları bir medeniyeti tarumar etmeye, zenginliklerini kapmaya gelmiş olan barbar sürüleri gibi görülmüşlerdir. Buradaki oksidantalizm tıpkı oryantalizm gibi çok gelişmiş, sınırları bilerek ve isteyerek iyi belirlenmiş bir disiplin değildir. Oryantalizm de sonuçta toplamda bir algılar toplamı ve karmaşasının adıdır. Bu karmaşanın şekillendirdiği bir söylemdir. Nasılsa oryantalizm diye bir şey var ve bu bir güç üretiyorsa, o güce karşı koymanın yolu da tam tersini yapmak yani bir oksidantalizm üretmektir, denilerek yola çıkılmaz. Yola çıkılırsa aynı şey yapılmış olmaz. Oryantalizmin bir

sorun olarak karşımıza çıkmış olması onun sadece bir söylemden ibaret olmamasıdır. Oryantalizm belli bir güç birikimine eşlik eden bir söylem birikimidir. Üstelik bu söylem birikiminin ilk aşamaları içinde Müslümanlara yönelik tanımlayıcı ve iktidar kurucu bir sistematik çalışmadan ziyade, bir tür hayranlık, anlama çalışması, aşağılık kompleksi gibi tutumlar da vardır. Bunları göz ardı ederek Batı'ya karşı rövanşımızı söylemsel düzeyden başlatmak beyhude bir çabadır. Batı ile bir hesaplaşma gerekiyorsa, bu her şeyden önce Batı hegemonyasının gücüne yine güç ile itiraz etmekle başlar. Kuşkusuz bu itiraz güçlü olmayı gerektirir. Gücü biriktirirken söylem de kendiliğinden birikecektir.

Yine de işin tarihsel köşe taşlarını belirlemeye gelecekseniz, Haçlı seferlerine karşı oluşturulan ilk algılar oksidantalizmin ilk otantik verilerini oluşturmuştur diyebiliriz. Daha sonraları Müslümanların fetih güdüsüyle hareket ettikleri dönemlerde hiçbir zaman Doğu-Batı eksenli bir dünya algısı olmamıştır Müslümanların. Ama kimi zamanlarda bir Frenk algısı olmuştur. Frenkler de ilelebet Frenk olarak kalacak gibi görülmemiştir zaten. Fetihler dinamik bir süreç algısı da üretmiştir. Eninde sonunda Allah'ın dinine girecek olan Ehl-i Kitap'tan olan insanların oluşturdukları bir dünyadır Avrupa dünyası. Hatta denilebilir ki, ne Emevî-Abbasî döneminde ne de Selçuklu Osmanlı döneminde bütüncül bir Avrupa veya Batı dünyası algısı olmuştur. Batı parçalı, bölünebilir, her bir bölümüyle ayrı ilişkiler kurulabilir olarak görülmüştür. Öbür türlü gerçekten de fetih süreci açısından çok fazla işlevsel olamazdı. Çünkü bütüncül bir Avrupa veya Batı düşüncesi metafizik bir düşüncedir ve fetih istidadı taşıyan bir İslâm medeniyeti için gerçekçilikten uzak, insanın ayağını yerden kesen bir şey olurdu. Oysa Müslüman fatihler her şeyden önce alabildiğine gerçekçi hesaplar yapıyorlardı. Sağlıklı bir İslâmi söylem, evrensellik iddiasına doğası gereği sahip olduğundan kendini coğrafya ile sınırlayacak şekilde Doğu-Batı ekseninin içine hapsedmez. Endülüs Batı'nın en uç noktasıdır; ama Müslümanlar tarihlerinin en parlak medeniyet sahifelerinin önemli kısmını bu coğrafi bölge içinde yazdılar. Hal böyle iken Doğu-Batı eksenini içinde ifade edilmiş bir kendilik-ötekilik algısı zaten asırlarca Müslümanlara dar gelen bir algı olacaktı.

Buna karşılık Müslümanların Emevî döneminin ilk başlarından itibaren karşılaştıkları uygarlığın kendisi için bir anlam ifade etmeyen medeniyet mirasına duyduğu ilgi kayda değerdir. Emevîler döneminde başlatılan yoğun tercüme faaliyetlerini sonucunda Aristo'dan Plato'ya bütün Yunan klasikleri Arapçaya çevrilmiş ve Arap dünyası içinde yeni bir anlam çerçevesine kavuşturulmuştur. Keza Hıristiyan ve Yahudi İlahiyatının İslâm kelimeleri ve felsefe tartışmaları üzerindeki etkisini de muhtemel bir oksidantalizmin tespiti açısından kaydedebiliriz.

Osmanlı'nın değişik zamanlarında Avrupa sınırlarındaki Türkler Avrupa hakkında gerekli malumatı biriktirmekten geri durmadılar. Bu esnada Avrupa içlerine nadir de olsa seyahat eden devlet yetkilisi veya seyyahların anlattıkları bir Avrupa-Frenk imajı oluşturmaya devam etmiştir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*

bir oksidantalizm literatürü için en önemli kaynaklardan biri sayılabilir. Onun bazı Avrupa kentleri, özellikle Viyana hakkında anlattıklarını dikkatle okuduğunuzda bir aşağılama, bir ötekileştirme değil, aksine takdir-kârlıkla dolu ifadeler rastlarsınız. Yine de Osmanlıların 19. yüzyılın sonlarına kadar kendi devletlerini devlet-i âliye olarak nitelerken, dünyanın geri kalan devletlerine karşı bir kayıtsızlık ifade edilmiş oluyordu.

Mamafih ilerleyen Avrupa karşısında Osmanlı'yı derin bir merak ve endişenin sarmasıyla birlikte Avrupa kavramının yavaş yavaş Osmanlı'nın gündemine girmeye başladığını görüyoruz. Bu dönemdeki meşhur soru, 'Avrupa nasıl bu kadar ilerledi, buna mukabil biz nasıl bu kadar geri kalabildik' şeklinde formüle edilmiş, Avrupa hakkında ve onun karşısında kendisi hakkındaki algı bu anlamda bir şaşkınlık olarak devam ediyordu. Bu esnada Avrupa'ya bu merakı gidermek, varsa oradan öğrenilecek bir şeyler, onları alıp gelmek üzere devlet tarafından gönderilen Türklerin anlattıkları oksidantalizmin çağdaş nüvelerini oluşturuyordu.

Hoşumuza gitmeyebilir; ama bu dönemin özüne ve ruhuna uygun oksidantalizm budur. Son derece doğal olarak şekillenmiş, yükselen yeni güç ve hegemonya ilişkilerinin doğasına uygun şekilde sergilenmiş bir tutum olarak oksidantalizm. Doğası itibariyle aşağılık kompleksi, Batı'ya hayranlık ve aslında Batı-merkezli bir hegemonik ilişkinin içselleştirilmesine dayalı bir refleks... Ziya Paşa'nın meşhur "Gezdim Frengistan'ı beldeler kâşaneler gördüm / Dolaştım mülk-ü İslâm'ı, bütün viraneler gördüm" sözü bu yöndeki bakış açısını en iyi yansıtan örneklerdendir.

.Bu esnada tabii ki tam aksi tavırlar da olmuyor değildir. Örneğin milliyetçi veya İslâmcı tepkilerle Batı üstünlüğü bir şekilde reddediliyor. Batı üstünlüğüne dayalı bütün oryantalist söylemlerin ima ettiği her türlü etnosentrik Avrupa-merkezci düşünce veya politikalara karşı, bunların Türkiye içerisinde birilerince benimsenmesine karşı sert ideolojiler de şekilleniyor.

İçselleştirilmiş oryantalist bakış açısı Müslümanların neden geri kaldığı sorusuna doğrudan İslâm dinini suçlayan açıklamalar getirebiliyordu. Bu durumda İslâm dini tabiatı itibariyle gelişmeye uygun olmayan özelliklere sahip olarak tekrar tanımlandı. Buna mukabil Avrupa'daki gelişmeye Avrupalı olan ne varsa katkıda bulunmuş olduğu düşünüldü. Bu şekilde Hıristiyanlık bile tam da erken Weberci bir anlayışla Avrupa'daki gelişmede en önemli kültürel veya zihniyet temelini sağlamış gibi görüldü. Oysa oryantalizmi içselleştirmemiş Müslümanlar, ister İslâmcı ister Osmanlıcı ister Türkçü olanları, Müslümanların geri kalmalarını doğrudan İslâm'dan uzaklaşmaya bağladılar; çünkü İslâm özü itibariyle akla ve bilime aykırı bir din değildi; ama Müslümanlar İslâm'ın gereklerini yerine getirmekten, İslâm'ın özünü anlamaktan uzak durdular. Hâlbuki özü itibariyle aslında hiç de gelişmeye uygun olmayan Hıristiyanlığı ve Avrupalıların gelişmesinin aslında en önemli nedeni Hıristiyanlığa uymaları değil, aksine ondan uzaklaşma-

ları olmuştur. Böylece Müslümanlar dinlerinden uzaklaştıkça geriliyorlar, Hıristiyanlar ise dinlerinden uzaklaştıkça ilerliyorlardı. Bu şekilde ifade edilmiş gelişme anlayışı 19. yüzyıl sonlarında oluşan oksidantalizmin sınırlarını da netleştirdi. Sonuçta bu tespit etrafında şekillenen Avrupa ve İslâm dünyası algısı oksidantalizmi, yani Batıbilimini büyük ölçüde belirliyordu. Bu bilimin tutarlılığını, kendi içindeki yeterliliğini, işlenmişliğini sorgulamak konu dışıdır. Sonuçta oksidantalizm bu şekliyle tabii ki oryantalizmle kıyaslanamaz; ancak vardır ve sınırları asimetrik güç ilişkisine paralel bir biçimde çizilmiştir.

Daha sonra Avrupa veya Batı emperyalizmi hakkında üretilen imajlar, bir Türk milliyetçiliği veya Arap dünyasında bir Arap veya Müslüman milliyetçiliğini besleyen zengin bir Batı literatürü oluşmuştur. Niyazi Berkes'in *Türk Düşüncesinde Batı Sorunu* isimli kitabı, bu literatürün Türkiye ile ilgili kısmını kendince özetliyor. Türk milliyetçiliğinin bir kısmı Arap ve Doğu karşıtlığına dayanmıştır; ama önemli bir kısmı da kurucu kurtuluş savaşını verdiği Avrupalı ülkeleri emperyalist olarak niteleyerek onlarla arasına koyduğu mesafeye dayanmıştır. Bu açıkça güçlü bir kompleks yaratmıştır; çünkü bir yandan da Türk medeniyet projesi Batılı kurum ve değerlerin taklit edilmesine dayanmıştır. Taklit süreci başka bazı ikilemler ortaya çıkarmıştır. Türkiye'nin kalkınma projesi açıkça bir Batılılaşma olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Batılılaşmak için benimsenen yol Türkiye'nin daha fazla Doğulu kimliği benimsemesi sonucunu bir paradoks olarak doğurmuştur; çünkü Batılılaşmak için Doğulu özünden uzaklaşmak gerekiyordu. Doğulu özden uzaklaşmak içinse sürekli Doğulu özü hatırlatan sembollerle rutin bir kavgayı canlı tutmak gerekiyordu. O kadar ki bugün bile hâlâ Türkiye'nin bitmemiş bir Doğululuk sendromu, bir hortlak gibi her an tekrar nüksedecek bir kötü-geçmiş olarak yeniden-üretiliyor.

DOĞU DİYE BİR YER YOK ARTIK

Batı neresidir? Batılı kimdir?

Bugün için Doğu-Batı ayrımlarından bahsedilebilir mi?

Esasen Doğu diye bir kimlik, hatta bir coğrafi konum, bizatihi oryantalizmin bir ürünüdür. *Oryantalizm* kitabının yazarı Edward Said, oryantalizmin güçlü bir eleştirisi olan kitabında "Doğu'nun Doğululaştırılması" sürecinin oryantalist söylem için anahtar rolünden bahseder. Oryantalizm söylemsel olarak yaratılmış bir Doğu hakkında üretilmiş, çoğaltılmış, tekrarlanmış ve bu tekrarlarla ezberletilmiş bir söylemdir. Bu söylem reel karşılığını, yani Doğu gerçekliğini var etmiştir. Bu saatten sonra tabii ki artık Batılı ve Doğulu vardır. Üstelik bütün siyasi kaderleriyle, sorumluluklarıyla, farklarıyla birlikte bu Batı ve Doğu, Batılılık ve Doğululuk vardır. Düne kadar Balkanlardan itibaren başlatılan Doğu, bugün Tür-

kiye'den itibaren başlamaktadır. Batı ve Doğu'nun sınırları, doğrusu büyük ölçüde İslâm'ın coğrafyasına göre belirlenmiştir.

Ancak yine Doğu-Batı ekseninin, hatta kuzey-güney ekseninin küreselleşme sürecinde mesafe kat edildikçe belirsizleşeceğini öngörebiliriz. Modernleşme, tarihsel hiyerarşilerin (ilerilik-gerilik) coğrafi ayrımlara denkleştirmesini (Avrupa-merkezcilik, Batı üstünlüğü) sağlamıştı. Küreselleşme ise hem tarihsel hem de coğrafi ayrımların, merkeziz ve melez bir dünyaya doğru gelişimine götürecektir. Bu dünyanın belirgin kuralı üretim ve tüketim mekanizmasının kesintisiz ve gittikçe hızlanan bir seyirle çalışmasıdır. Bu hız, kapitalizmin doğasında olan bir şeydir. Batı'da ortaya çıkan kapitalizm Batı'da kalamıyor, kendini aşarak bütün dünyayı kuşatıyor. Bütün dünyada yeni taşıyıcılar, yeni siyasal ve kültürel aktörleri devreye sokarken, bilinci de dönüştürmektedir. Doğu giderek yok olmaktadır. Her yer modernleşmenin ötesinde küreselleştikçe aynı zamanda Batılılaşmaktadır. Batılılaşma son uçlarına geldiği için Doğu diye bir yer artık yoktur. Bizim de bu dünyada oksidentalizm olarak üreteceğimiz bilgi, aslında bizatihi yaşamakta olduğumuz dünyanın bilgisinden başka bir şey olmayacaktır.

ORYANTALİZM BATILI HEGEMONYAYI DOĞURMADI BATI EMPERYALİZMİ ORYANTALİZMİ DOĞURDU

İslâm dünyasının Batı'yı bir inceleme objesi olarak görmesi, tanıması ve tanımlamasının imkânı ve sınırları nelerdir? Batı'yı tanımak ve tanımlamak aynı şeyler midir?

Böyle bir dünyada İslâm dünyasının Batı'yı bir inceleme nesnesi olarak tanıması zorunludur. Ama öncelikle Batı kavramının üretilme koşullarını inceleyerek... Batı nasıl bir söylemsel mekanizma içinde ortaya çıktı ve bugün ne hale geldi? Bugün Müslümanların artık Batılı bir dünyanın bir parçası olduğu gerçeğini göz ardı etmeden davranmaları gerekiyor. Bir Doğululuk yanılması yaratmaksızın, Doğu diye bir yerin kalmamış olduğu gerçeğini unutmadan, hareket etmek gerekiyor. Bütün dünyanın Batılılaşmış olması iyi veya kötü bir şey değil, bir gerçektir. Ama bu gerçek çelişkiler barındırmayan bir gerçek değil. Batı'ya itiraz veya tehdit Batı'nın dışından değil, Batı'nın kendi içinden çıkacaktır. Belki eskiden Doğu olarak isimlendirilmiş olan lokasyondan gelecektir; ama bu durumda bile bu itiraz Batı medeniyetinin bir iç çelişkisinin, iç rahatsızlıklarının bir sonucu olarak çıkacaktır. Batı'yı tanımak ve tanımlamak, tam da oryantalizme atfedilen söylemsel iktidarlar dolayısıyla cazip gelebilir; ama gerçekçi değildir. Yukarıda da belirttiğim gibi Batı'nın gücü ve maddî hegemonyası bugün bildiğimiz tanımlayıcı oryantalizmden sonra olmamış, aksine oryantalizm bizatihi bu

maddî gücün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun rövanşının peşindeyseniz bile işe oksidentalizmle başlamak doğru bir sıralama değildir.

İslâm toplumu açısından bakıldığında ‘ben’ ve ‘öteki’ şeklinde bir ayırımı gitme imkânı var mıdır?

İslâm toplumu açısından bakıldığında tabii ki bir “ben” ve “öteki” ayırımı- na gitmek hem mümkün hem gereklidir. Bir “öteki” var etmek, bir ötekiye sahip olmak sorun değildir. Önemli olan “öteki”ni nasıl gördüğümüz, ona nasıl davrandığımız. Ötekini öteki olarak kabullenmek, yani kendimize göre tanımlamak, yani onu öteki olarak, mutlak öteki olarak bırakmak, tanımlamak suretiyle üzerinde söylemsel bir hegemonya kurmamak... Bu zaten tarih boyunca bütün Müslüman medeniyet pratiğinin en başarılı biçimde sergilediği model olmuştur. Öteki’ni benim zıddım olarak tanımladığımda, o zaten öteki olarak olmayacak, ancak benim kendi kimlik ve varlık ufkuğumun bir parçası haline gelmiş olacaktır. Öteki’ni mutlak öteki olarak bırakma konusunda İslâm uygarlığının sergilediği performans son derece güçlü bir modeldir. Kur’an-ı Kerim’de Müslümanların yaşadıkları hayatın sınırları, uygulanmış ve her zaman uygulanabilecek bir tasarım olarak da olsa, içinde Yahudi, Hıristiyan, Mecusi, Sabîi ve diğer inanç mensuplarını da barındıran bir dünya olarak resmedilir. Müslümanlara eninde sonunda bu farklılıkları bertaraf etme yönünde bir hayal kurdurulmuyor. Buna çok dikkat etmek gerekiyor. Bunu yapabilen başka hiçbir düstur kitabı yoktur.

Peki, oksidentalist bir okuma, Batılı kodlardan ya da oryantalist arkaplândan bağımsız hareket edebilir mi?

Bu soruya yukarıda söylenenlerden bir kısmını tekrarlayarak cevap verebiliriz. Sonuçta her karşılaşmanın en az iki tarafı vardır ve Doğubilimi’ni üreten hegemonik tarafın öbür yanında zaten bir oksidentalist bakış kendiliğinden ortaya çıkar. Bunun daha uzun vadeli ve sistematik bir güç projesine veya disiplinine dönüştürülmesi çabaları, eğer Batı’yu bir veri olarak ele alırsa zaten oryantalist kodlardan bağımsız olamayacak, aksine her adımında oryantalizmi yeniden üretmek durumunda kalacaktır.

Oksidentalizm bilgiyi bir tahakküm vasıtası olarak mı değerlendirmelidir? Yoksa ikinci dünya harbi sonrasında oryantalist okumalarda rastladığımız ‘Doğu ile münasebetin zorunlu bir şartı olarak Doğu’yu tanıma gerekliliği’ şeklindeki değişim, oksidental bir okuma için de söz konusu mudur?

İslâm dünyasında Batı'yı tanıma ya da Doğu-Batı buluşması diyebileceğimiz gelişmeler söz konusu olmuş mudur? Geçmişte örneğine rastladığımız Beytü'l-Hikme tarzı oluşumlar ya da Abbâsîlerdeki tercüme hareketleri oksidantalizmin bir ön okuması olarak değerlendirilebilir mi?

Oksidantalizmi oryantalizmin bir antitezi ya da alternatifi olarak ortaya koymanın makul olan ve olmayan tarafları nelerdir? Asimetrik bu iki söylemin (oryantalizm-oksidantalizm) indirgemeci yaklaşımlar olduğu düşünülebilir mi?

Oryantalizm bilgiyi bir tahakküm vasıtası olarak değerlendirdiği için eleştirdiğine göre, buna oksidantalizm adına öykünmek, aslında özde tahakküme karşı olmamak, aksine günün birinde daha büyük bir mütehakkim olmaya özlem duymak anlamına geliyor. Oysa oryantalizmin alternatifi oksidantalizm değildir. Doğrusu bütün güç ilişkileri kendilerine özgü bakış açılarını üretir. Müslümanlar daha güçlü olduğu dönemlerde karşı tarafta bilinmeye, öğrenilmeye değer bir şey bulduklarında bunu zaten alıp öğrenmekten pek yüksünmemiş, tanımlarken yok etmeye çalışmamış, aksine içlerine aldıkları yabancı unsurları kısa süre içinde olduğu gibi bırakmak şartıyla, yani mutlak öteki hukukuna riayet etmek suretiyle içselleştirmişlerdir. Tabii ki dünyadaki bütün Müslümanlar Batı ile ilişkilerini Osmanlı gibi kurmuş değillerdir. O yüzden Batı algısında bölgesel veya tarihsel farklılıklar da yaşanmıştır. Daha önce de değindiğim gibi Endülüs'ten Avrupa'ya giren Müslümanlar zaten yediyüz yıl boyunca Avrupa'nın sonraki Rönesans'ına veya Reform hareketlerine esin kaynağı hatta yer yer referans oluşturacak bir yüksek kültür ve medeniyet örneği sergilemişlerdir. Endülüs ise sadece İslâm dünyası veya İslâm'ın temel referanslarından taşıdıklarıyla gerçekleşmiş bir medeniyet değil, aksine belki bu temel referansların da isabetli motivasyon ve temellendirmesiyle yabancı kültürlerle bir kulağını ve bir gözünü sürekli açık tutan yanıyla gerçekleşmiş bir medeniyettir. Tabii ki bu yanıyla Endülüs'te ortaya çıkmış bütün felsefi hareketleri (Beytü'l-Hikme gibi) oksidantalizmin ilk tecrübeleri çerçevesinde de değerlendirmek mümkündür. Bu oksidantalizmin ise sonradan ortaya çıkacak olan oryantalizm ile tabii ki karşılaştırılabilir yanları olsa bile güç ilişkileri ve ötekine yaklaşım tarzı itibariyle çok farklı yanları da olduğu muhakkaktır.

Oksidantalizm ezilmiş ve sömürüye tabi tutulmuş üçüncü dünya ülkelerinin (bu arada İslâm ülkelerinin) bir tür intikam alma aracı mıdır, yoksa bu ülkelerin kendilerini bulma şansları mıdır? Bu açıdan bakıldığında oksidantalizmin daha yaşanılır bir dünyanın kapılarını açması mümkün müdür?

Oryantalizmin elde ettiği başarıların oksidantalizm tarafından yakalanma ihtimali var mıdır? İslâm dünyası zihinsel ve kurumsal açıdan böyle bir okumaya hazır durumda mıdır?

İslâm dünyasında oksidantalist okumaya ön adımlar olarak değerlendirilebilecek fikirlere sahip çağdaş düşünürler kimlerdir? Bu noktada İslâm dünyasında farklı tonlara sahip aydınların geçmişten bu yana Batı'yı okuma tarzları nasıl oluşmuştur? İbn Rüşd, İbn Sina gibi kadim; Abduh, Afganî, Ziya Gökalp, Hasan Hanefî, Muhammed Arkoun, Şerif Mardin, Halil İnalçık, İlber Ortaylı gibi son dönem aydınlarından örnekler verilebilir mi?

Oksidantalizmi sistematik bir Batı disiplini olarak ele alırsak buna söyleyeceğimiz şey tabii ki farklı olur. Bir defa böyle bir Batıbilimi disiplini henüz teşekkül etmiş değildir. Ortadaki oksidantalizm örnekleri bir refleks olarak, Batı ile karşılaşma tarzına bağlı olarak ve bu karşılaşmada takınılan tutuma bağlı olarak geliyor. Emperyalizme tepki duymak, onunla çatışmak, onunla didişmek veya tam aksi ona hayran kalmak, ona aşık olmak, onun kötülüklerini görmeyip onu bir gerçek ve hakikat olarak görmek. Bunların hepsi mümkün tutumlardır ve bunların hepsi toplamda bir Batı algısı üretir. Ama Batı algısı oryantalizmin asimmetrik karşıtıdır ve oryantalizmi de üretmeye devam eder. İntikam almak için bunu bir yol olarak benimseyenler vardır. Özellikle Hasan Hanefî'nin bu konuda hacimli bir kitabı vardır. Ama bu çaba da oryantalizmi yeniden üretmekten başka bir şey yapmaz. Zaten Hanefî'nin İslâm dünyasına yönelttiği bütün eleştiriler Batılı bazı değerlerin içselleştirilmesine davet etmekten, bir özgürlük veya bir bağımsızlık hareketi olarak oksidantalizmi bir disiplin olarak oryantalizmin bir rövanşı olarak önermesinin başka bir sonucu olma ihtimali çok düşüktür.

İslâm dünyasında Doğu-Batı eksenine mahpus kalmadan yeni bir şeyler söylemek gerekiyor. Yaşadığımız dünyanın artık komple Batı medeniyetinin damgasını taşımakta olduğunu bir gerçek olarak kabul etmeden yola çıkılmaz. Bunu da bir kompleks konusu haline getirmenin artık bir alemi yoktur. Doğrusu çatışma Batı dünyasının kendi içinde olacaktır. Ortada farklı medeniyetlerin veya Doğu ile Batı'nın bir çatışması olmayacak, aksine bir küresel coğrafya içerisinde ve her yerde farklı toplumsal kesimler arasında dünyanın daha adil ve daha insanî sınırlara doğru ilerlemesi için bu dünyanın madunları ile zalimleri arasında bir çatışma olacaktır. Ebu'l-Hasan en-Nedvî'nin bu konudaki kitabı bence Doğu-Batı eksenli bir dünya algısına getirilmiş en erken ve çok güzel yaklaşımlardan birisidir. Nedvî'nin sorusu "Müslümanların gerilemesiyle dünya neler kaybetti?" sorusu etrafında dönmüştür. Bu, Müslümanların neden geri kaldığı sorusundan çok öte ve çok kompleksiz bir sorudur. Müslümanların geri kalmışlığı bir veridir, inkâr edilemez. Bunun sebepleri üzerinde ayrıca durulabilir. Ama Müslümanların gerilemesinden asıl dünyanın neler kaybetmiş olduklarına bakmak lazım ve Müs-

lumanların ilerlemesi aslında dünyanın geri kalan kısmını aleyhine olacak bir şey değildir. Müslümanların güçlenmesi örneğin, Batı dünyasının aleyhine olacak bir şey değildir. Tabii ki Batı dünyasının zalimlerinin görünürde aleyhine ama yine de mutlak anlamda onların bile lehine olacaktır; çünkü İslâm'ın dünyadaki mesajı bütün insanların lehine bir mesajdır.

İslâm dünyasında Doğu-Batı eksenine hapsolmayan çok sayıda örnek vardır tabii ki. Tipik olanlardan birisi Seyyid Kutub'unkidir. Seyyid Kutub, belki bir dönemde yazdığı eserlerde, örneğin İslâm ve Medeniyetin Problemleri gibi eserlerde, Batı medeniyeti üzerinde odaklanan yaklaşımlarda bulunmuştur; ama son tahlilde Kutub'un antagonizması asla bir Doğu-Batı antagonizması değildir. O asıl antagonizmanın iman-küfür antagonizması olduğunu ve bunun bir coğrafyasının olmadığını kabul eder. Küfür sadece Batı'ya özgü değildir mesela. Küfür İslâm dünyasında, hatta düne kadar Müslüman bildiklerimiz arasında bile her an ortaya çıkabilecek bir evrensel tutumdur ve insanın bu eylemsel doğası bilinmeden hiçbir tahlil tamamlanamaz.

Ali Şeriatî'nin İslâmcı terminolojisi de yer yer Doğu-Batı çatışma eksenine referans gösterse de Batılı kültürü iyice içselleştirmiş bir Müslüman düşünür olmanın en iyi örneklerinden birini oluşturur. Onun için de asıl çatışma Doğu ve Batı arasında değildir ve o Batı'yı da Doğu'yu da yeterince iyi tanımaktadır. Doğu ve Batı hakkında yer yer oryantalist okumaların iyi işlediğini hissettiren bir edebiyatı vardır. Ama S. Sayyid'in işaret ettiği başka bir şey Humeyni'nin kendi formülasyonlarını ortaya koyarken hiçbir zaman bu Doğu-Batı eksenini veya modernlik paradigmasını dikkate almadan konuşmuş olmasıdır. Humeyni, adeta kendi tarihinde ve kendi dünyasında işlemekte olan bir dil ile konuşmuş, güç ilişkileri hakkındaki kendi algısını en otantik biçimde işletmiş ve kendi modelini ortaya koymuştur. Bütün bu insanların yaklaşımları tabii ki bu çerçevede ayrı ayrı ve daha ayrıntılı bir değerlendirmeye tabi tutulabilir.

Oksidantalist bir okuma dinî bir tepki midir, yoksa çok daha geniş bir sahayı ilgilendiren ve ilgilendiği sahanın konularına göre kalıba giren bir okuma tarzı mıdır?

Oksidantalist bir okuma tabii ki bazı dini duyguların yardımını alabilir, o duygularla çakışabilir, ama bir dünya tasavvuru olarak Doğu-Batı eksenli bir çatışma dünyasının Müslümanlar için dar olduğunu kabul etmek gerekiyor. İslâm bir dinin adıdır, Batı ise bir coğrafi yönün veya kıtanın adıdır. Unutmamamız gerekir ki, bu gün bile Batı dediğimiz coğrafi bölgelerin toplamında yüzmilyonun üstünde insan yaşamakta ve bunun gelecekte daha fazla olması için teorik bir engel bulunmamaktadır. Üstelik Batı, İslâm'ı bir gerçek olarak beş yüzyıl öncesi-ne kadar fiilen yaşamakta olan Endülüs'te çok daha açık bir gerçektir.